

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Александрова В.Д. Классификация растительности. Обзор принципов классификации и классификационных систем в различных геоботанических школах / В.Д. Александрова. — Л.: Наука, 1969. — 277 с.
2. Василевич В.И. Статистические методы в геоботанике / В.И. Василевич. — Л.: Наука, 1969. — 232 с.
3. Бычков Д.М., Гавриленко, Л.А. Егорова и др. — Ин-т радиофиз. и электроники им. А.Я. Усикова НАНУ, 2012 [Электрон. ресурс]. — Режим доступа: <http://nauchebe.net/2012/07/distancionnye-issledovaniya-rastitelnyx-pokrovov-i-lesov-radiolokacionnymi-metodami/>
4. Малышев В.Б. Разработка и создание базы данных спектральных и предметно-специфических характеристик объектов земной поверхности / В.Б. Малышев, И.К. Жемерова // Проблемы непрерывного географического образования и картографии. — 2014. — Вып. 20. — С. 76–80.

References:

1. Aleksandrova, V.D. (1969). Klassifikacija rastitel'nosti. Obzor principov klassifikacii i klassifikacionnyh sistem v razlichnyh geobotanicheskikh shkolah [Classification of vegetation. An overview of the classification principles and systems in different geobotanical schools]. Leningrad: Nauka, 277.
2. Vasilevich, V.I. (1969). Statisticheskie metody v geobotanike [Statistical methods in geobotanic]. Leningrad: Nauka, 232.
3. Bychkov, D.M., Gavrilenco, A.S., Egorova, L.A. etc. (2012). Distancionnye issledovaniya rastitel'nyh pokrovov i lesov radiolokacionnymi metodami [Remote monitoring of the vegetation cover and forests with radar methods]. Available at: <http://nauchebe.net/2012/07/distancionnye-issledovaniya-rastitelnyx-pokrovov-i-lesov-radiolokacionnymi-metodami/>
4. Malyshev, V.B., Zhemerova, I.K. (2014). Razrabotka i sozdanie bazy dannyh spektral'nyh i predmetno-specificheskikh harakteristik ob'ektov zemnoj poverhnosti [Database development and creation of spectral and subject-specific characteristics of objects on the Earth's surface]. The problems of continuous geographical education and cartography, 20, 76-80.

УДК 910.3:911.9

Валентина Клименко, доцент

e-mail: valentina.klimenko@gmail.com

Анна Брежнева, бакалавр географії

Юлія Котенко, бакалавр географії

Юлія Угрюмова, бакалавр географії

Юлія Фролова, бакалавр географії

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ БАСЕЙНУ РІЧКИ СІВЕРСЬКИЙ ДОНЕЦЬ (У МЕЖАХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розкрито основні, недостатньо вивчені проблеми: використання річки Сіверський Донець в рекреаційних цілях, оцінка рекреаційних водних ресурсів, історія використання рекреаційно-туристського потенціалу водних ресурсів в Україні та в області. Дано гідрографічну характеристику річки Сіверський Донець; проаналізовано принципи, методи та методики оцінки водних ресурсів з метою рекреації, а також методики визначення рекреаційного навантаження та смності природно-аквальних комплексів. Зроблено оцінку придатності для купання річок басейну, визначено характеристику параметрів відчуття комфортності та їх співвідношення, притаманні басейну річки Сіверський Донець. Проведено оцінку річки Сіверський Донець (у межах території Зміївського району) та озера Лиман щодо можливості рекреаційного використання (за морфометричними показниками). Визначено шляхи використання матеріалів дослідження у навчальному процесі середньої та вищої школи.

Ключові слова: гідрографічна характеристика, басейн річки рекреаційний і туристський потенціал.

Валентина Клименко, Анна Брежнева, Юлии Котенко, Юлия Угрюмова, Юлия Фролова

ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ БАСЕЙНА РЕКИ СЕВЕРСКИЙ ДОНЕЦ (В ПРЕДЕЛАХ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ)

В статье раскрыты основные, недостаточно изученные проблемы: использование реки Северский Донец в рекреационных целях, оценка рекреационных водных ресурсов, история использования рекреационно-туристского потенциала водных ресурсов в Украине и в области. Дана гидрографическая характеристика реки Северский Донец; проанализированы принципы, методы и методики оценки водных ресурсов в целях рекреации, а также методики определения рекреационной нагрузки и ёмкости природно-аквальных комплексов. Проведена оценка пригодности для купания рек бассейна, определена характеристика параметров ощущения комфортности и их соотношения, присущие бассейну реки Северский Донец. Проведена оценка реки Северский Донец (в пределах Змиёвского района) и озера Лиман в отношении возможности рекреационного использования (по морфометрическим показателям). Определены пути использования материалов исследования в учебном процессе средней и высшей школы.

Ключевые слова: гидрографическая характеристика, бассейн реки, рекреационный и туристский потенциал.

Valentyna Klymenko, Anna Brezhneva, Yulia Kotenko, Yulia Ugryumova, Yulia Frolova

RECREATION AND TOURISM POTENTIAL OF THE SIVERSKY DONETS RIVER BASIN (WITHIN KHARKIV REGION)

The actuality of the article is that the water tourism is a priority sector of Ukraine, but it is developing unequally: some rivers are used more extensively, water routes are developed, while others are barely considered. The main reason is the lack of interest of people to travel on the rivers of Ukraine and the market is not sufficiently secured with the recreational routes, assessments, well - developed infrastructure. Our country has a significant recreational and tourist potential of water resources.

Analysis of the literature has shown that recreational and tourist potential of water resources in Ukraine has been insufficiently studied. In the Soviet Union the research in this area was conducted only within the union. After the independence of Ukraine recreational and tourist potential was used for different types of tourism activities, including boating.

This article discusses the methodology for assessing reservoirs for recreational use and certain drawbacks have been found out, since they consider only morphometric parameters of reservoirs while other important indicators are ignored. In particular, sailing should consider wind speed and wave height.

According to these techniques hydrological characteristics of the Siversky Donets basin rivers (within Kharkiv region) have been assessed for various types of tourist-recreational activity and it has been found out that the Siversky Donets river and its tributaries can be used for swimming, boating, fishing. But at some intervals there are locks or dams that do not allow to use the river length in full for sailing and motor-sailing, water skiing, etc.

These materials can also be used in the educational process, both in high school and in the secondary school. For example, in the course of «Physical geography of Ukraine», in the performance of practical work «Assessment of Water Resources», during natural practical work on water resources.

Keywords: hydrographic characteristics, river basin, recreational and tourist potential.

Вступ, постановка проблеми. Водні ресурси басейну річки Сіверський Донець дають можливість активно розвивати рекреаційно-туристську діяльність, є основою для організації курортного лікування і масового відпочинку в Харківській області. Багато річок басейну та особливо їх долини є унікальними природними пам'ятками з багатими й різноманітними природними елементами і ландшафтами. Водний туризм стає все більш популярним та має високий попит. Але існуючий рекреаційно-туристський потенціал водних ресурсів використовується не на повну потужність.

Актуальність теми роботи полягає, перш за все, в тому, що туризм є пріоритетною галуззю розвитку України; по-друге, наша держава має значний рекреаційно-туристський потенціал водних ресурсів; по-третє, аналіз літературних джерел показав, що питання оцінки рекреаційно-туристського потенціалу водних ресурсів у вітчизняній науці висвітлені недостатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінки водних рекреаційних ресурсів ґрунтовно висвітлені в роботах Ю.С. Васильєва, В.О. Кукушкіна, В.Ф. Данильчука, Г.М. Алейникової, Г.Я. Бовсуновської, С.М. Голубничої, Л.В. Ільїна, О.В. Ільїної, М.С. Мироненка, М.М. Бочарова, Н.В. Фоменко.

В результаті аналізу літературних джерел встановлено, що історія використання рекреаційно-туристського потенціалу водних ресурсів в Україні вивчена недостатньо. У Радянському Союзі дослідження у цій галузі проводились лише в рамках загальносоюзних [1]. Водний туризм у радянський період був одним із провідних видів активного відпочинку населення. Після здобуття Україною незалежності він не втратив популярності і зараз розвивається в рамках оздоровчо-спортивного туризму – окремого виду діяльності, що чітко визначився у вітчизняній туристичній галузі. На сьогодні оздоровчо-спортивний туризм забезпечений висококваліфікованими кадрами, але має недостатньо розвинуту матеріально-технічну базу.

Метою статті є висвітлення туристсько-рекреаційного потенціалу водних ресурсів басейну Сіверського Дінця (у межах Харківської області) та шляхів використання цих матеріалів у середній та вищій школі.

Виклад основного матеріалу. Басейн річки Сіверський Донець – четвертий за площею річковий басейн в Україні. Сіверський Донець – це найдовша права притока Дону (басейн Азовського моря) та найбільша річка Лівобережної України. Річка бере початок на схилах Середньоруської височини – біля села Лисички Белгородської області.

У своїй середній течії Сіверський Донець тече по території України, протікає трьома областями – Харківською, Донецькою та Луганською, двічі перетинає кордон України. Довжина Сіверського Дінця – 1054 км, загальна площа водозбору – 98 800 км²; у межах України довжина – 723 км, що становить 68% загальної довжини, площа басейну – 54 540 км², або 55% площі водозбору; у Харківській області довжина – 375 км, площа – 22 030 км² (40 %); у Донецькій області – 95 км і 7 950 км² (15%); у Луганській області – 253 км і 24 560 км² (45%) .

Для Сіверського Дінця притаманні ділянки з шириною річища 36-71 м і глибиною 2,5-3,5 м, на перекатах – до 1,5 м. Вище від села Андріївки та нижче від міста Ізюму ширина річища сягає 220-410 м, глибина – понад 5,5 м, у пониззі ширина річки становить 210-260 м.

Русло Сіверського Дінця є достатньо покрученим. У більшості місць дно складається з піску, де-не-де – виходи корінних порід. У місцях, де берег русла – високий пагорб, ширина зменшується до 51 м. У межінь максимальна глибина русла становить 2,5 – 3 м. Трапляються місця, де глибина досягає 4,5 м. На перекатах глибина падає, і тому річку в межінь можна перетнути убрід. У руслі трапляються корчі, під берегами досить часто зустрічається повітряно-водна та водна рослинність.

Верхня течія направлена на південь, за містом Зміїв – на південний схід. Басейну річки притаманна складна геологічна будова. Висхідні неотектонічні рухи є його особливою рисою. Ці рухи сприяють врізанню річкових долин, поширенню ярів та активізації ерозійних процесів.

Територія області розміщена у лісостеповій зоні та здебільшого має вигляд безлісої рівнини. Лише де-не-де зустрічаються діброви. На правому березі річки у південній частині височіють пагорби крейдяних порід. Це ділянки, для яких характерні карстові явища. Лівий схил долини річки – пологий, правий схил – високий і крутий. Заплава річки розташована на лівобережжі, у багатьох місцях вона має озера-стариці.

Чорнозем є основним типом ґрунту в межах басейну річки. Він середньогумусний у верхній частині, малогумусний – у нижній. Для лівого берега більш характерні піщані ґрунти, які знаходяться не-

подалік самої річки, на правому березі ґрунти більш важкі – щебенчасті.

Розташування на сході держави несе за собою певні кліматичні особливості. Для температурного режиму басейну характерна досить прохолодна зима (інколи холодна) і тепле (інколи жарке) літо. У басейні річки недостатня кількість опадів – 500 мм/рік. Переважають сухі вітри зі сходу та невисока відносна вологість повітря, особливо влітку. Ці фактори передусім мають вплив на формування річкового стоку.

Колір річкової води має слабкий зеленуватий відтінок. Характерною ознакою річки є велика кількість водозабірних споруд, які зустрічаються через кожні декілька кілометрів. Це вирізняє річку з-поміж інших великих річок України.

За якістю вода річки Сіверський Донець – помірно забруднена, тому води річки не можна використовувати для водоспоживання і як біологічний ресурс. Риби в річці занадто мало, і вона здебільшого не встигає виростати до великих розмірів. Головною причиною забруднення є періодичні скиди забруднюючих речовин та аварії, які трапляються на очисних спорудах.

Саме гідрографічну характеристику річки Сіверський Донець можна використати під час вивчення теми «Внутрішні води» у курсі «Фізична географія України».

На території Харківської області басейн Сіверського Дінця налічує 102 річки.

До водних рекреаційних ресурсів відносяться різноманітні види відпочинку і спортивної діяльності. Ресурси використовуються залежно від погодних умов, антропогенних і природних факторів.

Найбільш популярними є рекреаційні заняття на водних об'єктах: плавання та купання, відпочинок на парусних і веслових суднах, каное, байдарках, академічна гребля, відпочинок на моторному флоті, воднолижний і парусний спорт, риболовля. Отримати необхідну характеристику про сприятливі параметри акваторії для використання різними видами рекреації можна оцінивши її кількісні показники [2, 3].

Розглянемо декілька методик оцінки річок для рекреаційного використання. Прикладом першої оцінки водойм є оцінка придатності для купання за 5-ти бальною шкалою (табл.1).

Таблиця 1

Оцінка придатності для купання річок басейну Сіверського Дінця

Річка	Ширина мілководної зони, м		Літологія дна мілини		t° води 18-22°C, днів		Швидкість течії, м/с		Площа водної прибережної рослинності, %	
	Характеристика	бал	Характеристика	бал	Характеристика	бал	Характеристика	бал	Характеристика	бал
Уда	8 - 10	5	піщаний	5	70-90	4	2 - 3	2	10	4
Лопань	13 - 17	4	піщаний	5	80-90	4	2	2	10	4
Харків	10 - 18	4	піщаний	5	>90	5	1	4	20	3
Липець	12 - 15	4	піщаний	5	>90	5	0-1	4	50	3
Липчик	23 - 24	3	піщаний	5	>90	5	0	5	70	2

Таблиця 2

Характеристика параметрів відчуття комфортності та їх співвідношення, притаманні басейну річки Сіверський Донець

Суб'єктивні відчуття	Температура повітря, °С			Відносна вологість, %			Швидкість вітру, м/с		
	червень	липень	серпень	червень	липень	серпень	червень	липень	серпень
Холодно, дискомфортно									
Прохолодно, субкомфортно				68					
Комфортно					45	30	3,6	3,8	3,4
Субкомфортно, спекотно	26,6	28	28,6	68					
Дискомфортно, сухо, спекотно					45	30			
Дискомфортно, волого, спекотно									

Таблиця 3

Оцінка річки Сіверський Донець (у межах території Зміївського району) за можливістю рекреаційного використання (за морфометричними показниками)

Критерії оцінки	Максимально придатні	Придатні	Обмежено придатні	Непридатні	Типи рекреаційного використання
Середня глибина, м	1,5-2	1,5-2	2-3	>3	Купально-пляжний
Ширина зони мілководдя, м	5-10	10-20	20-40	40-100	
Площа мілководдя з глїб. до 1 м, %	<10	10-20	10-20	>20	
Ухил мілководдя до глїб. 1,7м - дно	0,02-0,05	0,02-0,05	0,05-0,06	<0,02-0,06>	
Площа узб. під вод. рослинністю, %	0	0-10	20-40	40-100	
Площа, км ²	>8	6-8	4-5	<3	Парусний спорт
Довжина, км	>1,5	>1,5	1,5	<1,5	
Ширина, м	>500	>500	500	<500	
Глибина, м	>1,2	>1,2	1,2	<1,2	
Довжина для греблі на байдарках, м	>2200	2200-1100	1100	<1100	Гребля
Довжина для греблі на човнах, м	>2200	2200-1100	1100	<1100	
Ширина для греблі на байдарках, м	>90	90-30	30	<30	
Глибина для греблі на байдарках, м	>2	>2	2-0,75	<75	
Глибина для греблі на човнах, м	>3	>3	3-0,75	<0,75	
Площа, км ²	>5	3-5	2-3	<2	
Довжина, км	>15000	15000	15000-10000	<10000	Водно-моторний спорт
Ширина, м	>100	100	100-50	<50	
Глибина, м	>3	>3	3-2	<2	
Площа, км ²	>5	3-5	2-3	<2	
Площа акваторії, км ²	>5	3-5	2-3	<2	Прогулянка на яхтах
Площа, км ²	>5	3-5	2-3	<2	Водні лижі
Довжина, км	>2	>2	2	<2	
Ширина, м	>200	>200	200	<200	
Глибина, м	>2	>2	2	<2	
Площа при сер. глибині до 3 м, км ²	>5	5-1	5-1	<1	Рибалка

Таблиця 4

Оцінка озера Лиман за можливістю рекреаційного використання (за морфометричними показниками)

Критерії оцінки	Показник придатності				Типи рекреаційного використання
	Максимально придатна	Придатна	Обмежено придатна	Непридатна	
Середня глибина, м	1,5-2	1,5-2	2-3	>3	Купально-пляжний
Ширина зони мілководдя, м	5-10	10-20	20-40	40-100	
Площа мілк. з глибиною до 1 м, %	<10	10-20	10-20	>20	
Ухил мілководдя до глиб. 1,7 м - дно	0,02-0,05	0,02-0,05	0,05-0,06	<0,02-0,06>	
Площа узб. під водн. рослинністю, %	0	0-10	20-40	40-100	
Площа, км ²	>8	6-8	4-5	<3	Парусний спорт
Довжина, км	>1,5	>1,5	1,5	<1,5	
Ширина, м	>500	>500	500	<500	
Глибина, м	>1,2	>1,2	1,2	<1,2	
Довжина для греблі на байдарках, м	>2200	2200-1100	1100	<1100	Гребля
Довжина для греблі на човнах, м	>2200	2200-1100	1100	<1100	
Ширина для греблі на байдарках, м	>90	90-30	30	<30	
Глибина для греблі на байдарках, м	>2	>2	2-0,75	<75	
Глибина для греблі на човнах, м	>3	>3	3-0,75	<0,75	
Площа, км ²	>5	3-5	2-3	<2	
Довжина, км	>15000	15000	15000-10000	<10000	Водно-моторний спорт
Ширина, м	>100	100	100-50	<50	
Глибина, м	>3	>3	3-2	<2	
Площа, км ²	>5	3-5	2-3	<2	
Площа акваторії, км ²	>5	3-5	2-3	<2	Прогулянка на яхтах
Площа, км ²	>5	3-5	2-3	<2	Водні лижі
Довжина, км	>2	>2	2	<2	
Ширина, м	>200	>200	200	<200	
Глибина, м	>2	>2	2	<2	
Площа при середній глиб. до 3 м, км ²	>5	5-1	5-1	<1	Рибалка

Таблиця 5

Оцінка привабливості для басейну річки Сіверський Донець

Фактори		Вага, %	
		мах	Характерна для Сів. Дінця
1. Природні	Природні визначні місця, пам'ятки	13	10
	Клімат	10	6
2. Соціальні	Громадські споруди, пам'ятки культури, стадіони	5	4
	Культурні заходи	3	1
	Етнографічні особливості, ремісничі центри	2	1
	Ярмарки та виставки	2	0
	Ставлення до туристів	4	3
3. Історико-культурні	Археологічні пам'ятки, історичні пам'ятки	6	4
	Мистецькі, архітектурні пам'ятки	6	4
	Історичні пам'ятні місця	6	6
4. Рекреаційне та торговельне обслуговування	Можливість для занять спортом	5	5
	Можливість підвищення освітнього рівня	2	1
	Можливість для відпочинку	3	3
	Можливість для розвитку	3	3
	Торговельне обслуговування	4	2
5. Інфраструктура, харчування, розміщення	Інфраструктура	13	6
	Можливість для харчування та розміщення	13	6
		100%	65%

Оцінивши річки, можна сказати, що для купання придатні всі вони, але річки Уда і Лопань мають за велику швидкість течії, а річка Липчик має велику площу прибережної рослинності, через яку відсутні пляжі.

Оцінка кліматичних рекреаційних ресурсів виконується, урахувавши ступінь комфорту для відпочиваючого та корисність впливу на організм людини. Придатні погодні умови визначаються сезоном відпочинку, індивідуальними та віковими особливостями рекреантів для конкретного рекреаційного заняття.

Місяці з найбільшою кількістю сонячних днів на території Харківської області: травень – 19 днів; червень – 20 днів; серпень – 22 дні. Найтепліші місяці: червень – 25,4°C; липень – 27,8°C; серпень – 27,3°C. Найхолодніші місяці: грудень – (-0,8)°C; січень – (-4,2)°C; лютий – (-3,9)°C; найбільша швидкість вітру буває в такі місяці: березень – 4,9 м/с, грудень – 4,8 м/с; січень – 4,5 м/с.

Однією з комплексних оцінок кліматично-рекреаційних ресурсів є система ефективних температур, що враховує вологість, швидкість вітру, температуру повітря, сонячну радіацію, довгохвильове випромінювання (табл.2). Для кожної людини індивідуально комфортно є середня температура у межах від +18°C до +23°C.

У табл.3 наведені критерії оптимальних параметрів річки Сіверський Донець (у межах Зміївського району) для рекреаційного використання (за морфометричними показниками), а в табл.4 оцінено озеро Лиман за такими ж самими показниками.

Оцінивши параметри Сіверського Дінця, можна зробити висновок, що річка не придатна для водних лиж та вітрильно-моторного спорту через замалу її ширину і довжину.

Озеро Лиман через замалу глибину і довжину не придатне для водно-моторного спорту та обмежено придатне для купання та греблі.

Комплексний показник, який дає психолого-естетичну оцінку й одночасно оцінює критерії цінності для економічного ринку, рекреаційного об'єкта є його привабливість.

Оцінка привабливості проводиться за наявності різних конкретних факторів і ознак, які об'єднані у 5 груп, що показано в табл.5. Кожному з факторів присвоєна вага. Кількість факторів привабливості території басейну Сіверського Дінця дала змогу оцінити його в 65%, що є достатнім показником для зацікавленості рекреантами.

Оцінки використання річок басейну Сіверського Дінця та озера Лиман можна використовувати при вивченні у школі факультативного курсу «Краєзнавство». Дану інформацію можна також подати в рамках вибіркового навчальних дисциплін на факультеті геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: «Рекреаційна географія», «Географічне краєзнавство і туризм», «Спортивний туризм», «Географія міжнародного і національного туризму», «Туристсько-рекреаційні ресурси України», «Регіональний туризм», «Туристична діяльність», «Дитячо-юнацький туризм», «Туристична діяльність».

Висновки. За проведеною оцінкою гідрологічних характеристик річок басейну Сіверського Дінця (у межах Харківської області) для різноманітних видів туристсько-рекреаційної діяльності річка Сіверський Донець та її притоки можуть використовуватися для купання, веслування, риболовлі. Але на деяких ділянках встановлені шлюзи чи дамби, які не дозволяють використовувати усю річку в повному обсязі для вітрильного та моторно-парусного спорту, водних лиж тощо.

Водні ресурси басейну Сіверського Дінця (у межах Харківської області) можуть задовольнити рекреаційно-туристські потреби на регіональному, національному і міжнародному рівнях. Дані матеріали можна також використовувати у навчальному процесі – як у вищих навчальних закладах, так і в загальноосвітній школі.

**Рецензент – кандидат географічних наук,
доцент Ю.І. Прасул**

Список використаних джерел:

1. Абрамов В.В. Історія туризму: підруч. / В.В. Абрамов, М.В. Тонкошкур. – Харків: ХНАМГ, 2010. – 294 с.
2. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України / О.О.Бейдик. – К.: Альтерпрес, 2009. – 400 с.
3. Стафійчук В.І. Рекреалогія: навч. посіб. / В.І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2006. – 264 с.

References:

1. Abramov, V.V., Tonkoshkur, M.V. (2010). Istoriya turyzmu: pidruch. [History of tourism: tutorial]. Harkiv: XNAMG, 294.
2. Bejdyk, O.O. (2005). Rekreatsijni resursy Ukrainy [Recreational resources of Ukraine]. Ky'iv: Al'terpres, 400.
3. Stafijchuk, V.I. (2006) Rekrealohiya: navch. posib. [Recreation studies: tutorial]. Ky'iv: Al'terpres, 264.